

กลวิธีสื่อธรรมโดยใช้กวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ : กรณีศึกษา นิราศลพบุรี

พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นผู้นำนวัตกรรมด้านการเผยแผ่ธรรมแตกต่างจากแบบแผนที่เคยปฏิบัติกันมา ซึ่งตามปกติเมื่อพระภิกษุแสดงธรรมนิยมนั่งเรียบร้อยอยู่บนธรรมมาสน์ถือคัมภีร์แสดงพระธรรมเทศนาตามสำนวนที่เรียกว่า อารามิกโวหาร^๑ ท่านเปลี่ยนมาเป็นบรรยายธรรม ปาฐกถาธรรม ใช้ภาษาร่วมสมัยที่ผู้ฟังเข้าใจง่าย หรือสมัยแรกๆ ถึงกับยืนแสดงธรรม ตามที่ท่านเล่าว่า “ความคิดที่จะใช้ปาฐกถาแทนเทศน์ มันเกิดจากรู้สึกว่าของเดิมเต็มสมัยแล้ว คิดจะเอาอย่างสากลเสียบ้าง ยืนบรรยายแบบสากล แต่มันผิดวินัยตามตัวหนังสือห้ามพูดกับผู้ฟังที่นั่งอยู่ ไม่เป็นไร ยืนแสดงธรรมกับผู้นั่งเป็นอาบัติทุกกฎ แต่เราตีความวินัยว่าเป็นคนละยุค คนละสมัย คนละถิ่น คนละประเทศ”^๒ การเผยแผ่ทางหนังสือมีทั้งบทความลงพิมพ์ใน หนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา การใช้กวีนิพนธ์สื่อธรรมเป็นอีกสื่อหนึ่งที่ท่านใช้เป็นเครื่องมือและมีอยู่เป็นจำนวนมาก กวีนิพนธ์ของท่านมีผู้ท่องจำอย่างแพร่หลายมากบทด้วยกัน อาทิ

มองแต่แง่ดีเกิด^๓

เขามีส่วน เลวบ้าง ช่างหัวเขา
เป็นประโยชน์ โลกบ้าง ยังน่าดู
จะหาคน มีดี โดยส่วนตัว
เหมือนเทียวหา หนวดเต่า ตายเปล่าเอ๋ย
ไม่ควรฟุ้ง ฟุ้งผวย หาดะเข็บ
เสียเวลา ไม่คุ้มค่า ควรประวิง

จงเลือกเอา ส่วนที่ดี เขามีอยู่
ส่วนที่ชั่ว อย่าไปรู้ ของเขาเลย
อย่ามัวเทียว ค้นหา สหายเอ๋ย
ฝึกให้เคย มองแต่ดี มีคุณจริง
ถ้าผลอมัน กัดเจ็บ จะยุ่งชิง
ทุกๆ สิ่ง มองแต่ดี มีอยู่พอ

เป็นมนุษย์ หรือ เป็นคน ?^๔

เป็นมนุษย์ เป็นได้ เพราะใจสูง
ถ้าใจต่ำ เป็นได้ แต่เพียงคน
ใจสะอาด ใจสว่าง ใจสงบ
เพราะทำถูก พูดถูก ทุกเวลา
ใจสกปรก มีดมัว และร้อนร่า
เพราะพูดผิด ทำผิด จิตประวิง
คิดดูเถิด ถ้าใคร ไม่อยากตก
ให้ใจสูง เสียได้ ก่อนตัวตาย

เหมือนหนึ่งยูง มีดี ที่แววขน
ยอมเสียที ที่ตน ได้เกิดมา
ถ้ามีครบ ควรเรียก มนุสสา
เปรมปรีดา คินวัน สุขสันต์จริง
ใครมีเข้า ควรเรียก ว่าผีสิง
แต่ในสิ่ง นำตัว กลัวอบาย
จงรีบยก ใจตน รีบชวนขาย
ก็สมหมาย ที่เกิดมา อย่าเชื่อนเอ๋ย ฯ

ความโดดเด่นทางกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุเป็นที่ยอมรับจนถึงกับได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่ *พระราชชัชวาล* – *กวีแห่งเมืองไชยา* เลยทีเดียว ความสามารถนี้เชื่อว่าเกิดขึ้นเองหรือโชคช่วยหากแต่เพราะความพากเพียรฝึกฝน

^๑ อารามิกโวหาร คือภาษาพระที่ใช้เฉพาะกันในแวดวงของคนที่อยู่วัด และคนใกล้วัดเท่านั้น ซึ่งเมื่อนำเสนอออกสู่ชาวโลกแล้ว มันกลายเป็นภาษาที่ไม่สามารถสื่อสารอะไรได้มากนัก – ว.วชิรเมธี

^๒ พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัจฉริยประวัติของพุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๕ : หน้า ๒๔๓

^๓ พุทธทาสภิกขุ, *บทพระธรรมประจำภาพ เล่ม ๒ ปริมัตถธรรม*, ๒๕๔๙ : หน้า ๕๓๕.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, *พุทธทาสลิลิตคำกลอน*, ๒๕๔๖ : หน้า ๑๕.

อิทธิพลจากบิดาและอา

พุทธทาสภิกขุเล่าไว้ในอัตตชีวประวัติของท่านถึงอิทธิพลที่ได้รับจากบิดาและอาว่า “...โยมชอบแต่งกลอน แต่งโคลง ชอบกวี มีวิญญูณกวี ทำให้เราชอบ มีหัวทางนี้ ผมเคยเห็นโยมเขียนแต่งไว้ที่ศาลาป่าช้าที่แกสร้าง ส้วมวัดที่แกสร้างถวายก็เขียนเป็นโคลงไว้ และชอบแต่งโคลงหูกยา เราเห็นในสมุด เราเลยชอบโคลงเหมือนกัน แกแต่งได้ถูกต้องตามแบบฉบับ แต่ไม่ค่อยมีเวลาแต่งนัก... อาก็เหมือนกัน ที่ชื่อเสียง มีหัวแต่งโคลงแต่งกาพย์ ชอบแต่งล้อไสยศาสตร์ คุณไปเปิดดูเถอะในหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา เล่มแรกๆ มันมีนามปากกาว่า “ท่านางสังข์” แต่งล้อไสยศาสตร์ละก็คนนี่แหละ เป็นกาพย์ยานีเสียโดยมาก...”^๕ บรรยากาศที่สัมผัส สัมพันธ์กับกวีนิพนธ์ในครอบครัวนี้เองทำให้พุทธทาสภิกขุสนใจ ฝึกฝนการแต่งกวีนิพนธ์ เมื่อมาอยู่ในเพศบรรพชิตเรียนเปรียญธรรมเข้าถึงภาษาบาลีที่มีอิทธิพลต่อภาษาไทยอย่างมาก ยิ่งทำให้ท่านแตกฉานในกวีนิพนธ์ที่หลากหลาย แม้วุฒิทางเปรียญธรรมท่านจบเปรียญธรรม ๓ ประโยค แต่ด้วยความใฝ่ศึกษาทำให้สามารถแต่งฉันทภาษาบาลีได้เทียบเท่าเปรียญธรรม ๙ ประโยคเลยทีเดียว อีกทั้งสำนวนการแปลบาลีก็เป็นที่ยอมรับกันว่าอ่านเข้าใจง่าย แม้สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ อดีตเจ้าคณะใหญ่หนใต้ ยังออกปากชม ดังความว่า “...ท่านเพียงแต่ชมว่าแปลหนังสือดี ชมทั้งต่อหน้าและลับหลัง ชมลับหลังนั้นหลวงบริบาลมาแล้วให้ฟัง ว่าท่านสรรเสริญผมว่าแปลดีให้ลูกศิษย์ของท่านฟัง ว่าแปลแล้วอ่านรู้เรื่อง ฟังดูไม่ใช่จริงจึ่งนัก อาจจะคล้ายกับว่าพูดปลุกเร้าน้ำใจพระทั้งหลายให้ขันแข็ง ดูพระในป่าซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ยุให้เกิดกำลังใจ ทำงานอย่างแข็งขัน... แล้วต่อมา สมเด็จฯ ท่านแสดงความประสงค์ว่าอยากจะพบ ผมก็ไปกราบนมัสการท่าน แต่ก็ไม่ได้พูดคุยอะไรกันมาก นอกจากชมว่าแปลดี แล้วให้ผ้าไตรมาเป็นกำลังใจ เป็นรางวัล (หัวเราะ)”^๖

สนใจใฝ่ศึกษา หาแบบอย่างแต่เก่าก่อน

ด้วยความสนใจในกวีนิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุจึงเสาะแสวงหาจากการอ่านและศึกษาแบบอย่างการใช้ฉันทลักษณ์ของกวีรุ่นก่อนตามที่ท่านเล่าไว้ว่า “แบบของที่มีอยู่ก่อน ที่เราพยายามท่องจำไว้ก็มาก คำฉันทของกรมพระปรมาภิไธยชิโนรส คำโคลงโลกนิติก็เคยพยายามท่อง ของครูเทพเราก็อชอบ ของรัชกาลที่ ๖ ก็รู้สึกนิยม เพราะเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องทำยาก ที่ท่านแปลจากเชคสเปียร์ท่องจำไว้ได้หลายตอน เรื่อง “ธรรมา – ธรรมะ สงคราม” ก่อนนี้จำได้เกือบหมด เดี่ยวนี้ลืมเกือบหมด (หัวเราะ) แต่ด้วยอะไรไม่รู้ ผมเกิดไม่นิยมสุนทรภู่ ความรู้สึกมันอาจจะเกิดจากเคยได้ยินว่าแกกินเหล้า แกเมาผู้หญิง เลยเหมาเอาว่าคงเอาความรู้สึกอันนั้นมาเขียนกลอน แต่ถ้อยคำของแกก็เพราะดี เรายังเคยแต่งล้อสุนทรภู่... เวลาเราแต่งเอง ก็เลือกแบบให้เหมาะสมกับเรื่องที่จะแต่ง ถ้าไปแปลงของฝรั่งมา ก็จะต้องเป็นบทดอกสร้อย ที่เป็นคำฉันทหรือคำโคลงนั้น แต่งล้อกรมหมื่นวิจิตรวรณปริชา เรื่อง “แม่สอนลูกนิพพาน”

บางเรื่องเราก็ลงทุนแต่งล้อตัวเอง เพื่อให้คนอื่นได้ประโยชน์ก็มี ที่ตั้งใจแต่งจริงๆ ยาวพอสมควร ก็มีแต่นิราศลพบุรี แต่งให้คุณลัญญา คนพาไปเที่ยว กาพย์กลอนนอกนั้นก็แต่งยามว่าง แต่นานๆ เข้ามันก็มากขึ้นจนพอจะพิมพ์เป็นเล่มได้ (หัวเราะ)”^๗

พุทธทาสภิกขุได้รวบรวมประมวลการเขียนและจัดแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ร้อยแก้วและกวีนิพนธ์ ท่านเห็นถึงความสำคัญของการกวีนิพนธ์ที่มีพลังในการโน้มน้าวจิตใจมนุษย์และจดจำข้อความได้ดีตรึง โดยเฉพาะในสมัยที่ยังไม่มีการเขียนหนังสือแพร่หลาย ยังท่องจำสิ่งต่างๆ ไว้ด้วยปาก ตามที่ท่านบันทึกไว้ดังนี้

^๕ พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัตตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๕ : หน้า ๑๐.

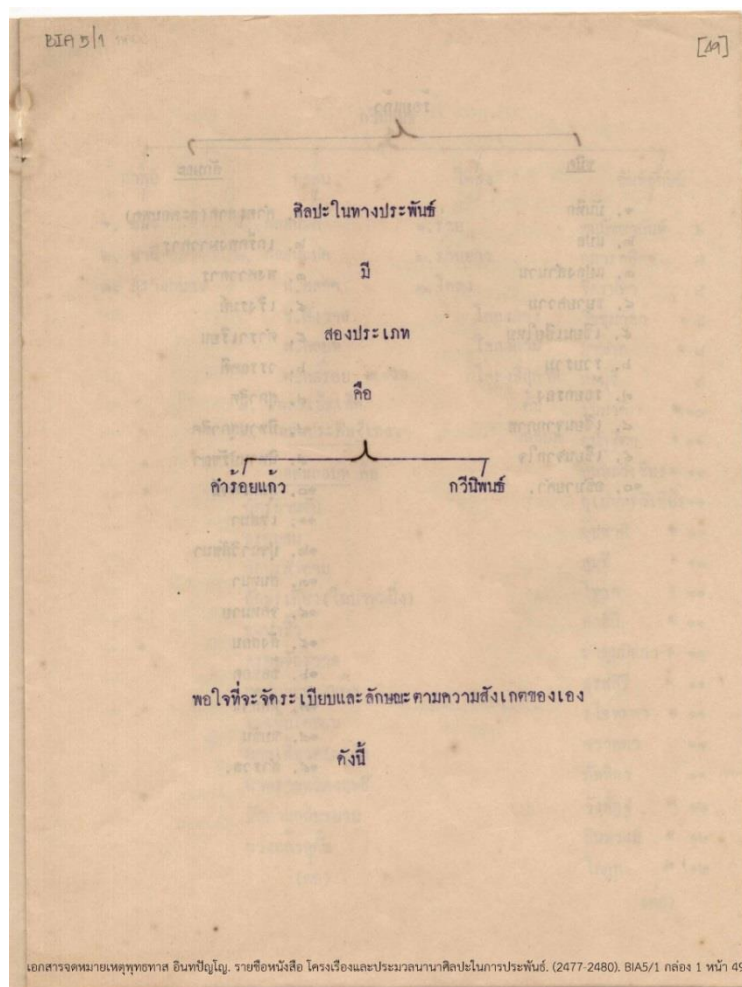
^๖ พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัตตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๕ : หน้า ๒๘๕.

^๗ อ้างแล้ว หน้า ๓๐๕ - ๓๐๖.

“...ข้าพเจ้าได้พบด้วยตนเองว่า กวีนิพนธ์ทำให้แตกฉานในภาษาของตนในเชิงคำยิ่งกว่าอย่างอื่นหมด ทั้งเป็นการช่วยให้จำข้อความที่เป็นสาระสำคัญไว้ได้ง่ายเข้า, แก่รำคาญใจได้ ตรงกับจริตของคนทั่วไป, เพราะฉะนั้น นักประพันธ์ควรมีศิลปะในทางฝ่ายกวีนิพนธ์ให้พอตัวด้วย.

สำหรับการเผยแพร่พุทธศาสนา ก็ปรากฏว่าเคยเป็นผลดีมาแล้วแต่ครั้งโบราณ. ภาพพุทธประวัติของ อัครโฆษ, ประทีปแห่งเอเชียของอาร์โนลด์ และอื่นๆ เปนตัวอย่างในเรื่องนี้. ถ้าหากมิชชั่นผู้ใด มีความสามารถในฝ่ายนี้ด้วย ก็เปนอันว่าเขามีกำลังในการแผ่ชั้นอีกเกือบเท่าตัว เพราะกวีนิพนธ์ตรงกับกิเลสของคนทั่วไป ดึงเข้ามาหาธรรมสวดกลั๊กหน่อย.”

ประมวลการค้นคว้าศิลปะในทางประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุ

(ลงรูปที่ 1 - รูปที่ 7)

สื่อธรรมด้วยกวีนิพนธ์

เพราะเห็นถึงความสำคัญของกวีนิพนธ์และสามารถนำมาใช้เป็นกลวิธีสื่อธรรมอย่างได้ผลนี้เอง พุทธทาสภิกขุจึงมีผลงานทางกวีนิพนธ์ในหลากหลายรูปแบบ การแต่งกวีนิพนธ์นี้จะใช้นามปากกาว่า สิริवास ผลงานกวีนิพนธ์ตามการแบ่งประเภทของท่านเองแบ่งได้เป็น **ประเภทร้อยกรอง** คือ ความเรียงมีกวีนิพนธ์ประกอบ อาทิ *ท่านจะชอบอย่างไร ? - ความเรียงประกอบกลอน , ปริศนาคำทาย เรื่องยิงนกอินทรีย์ ประเภทกลอน* อาทิ *ภัทเทกรัตต์ - แต่งเป็นกลอนแปด , ๒๔ ฉากของชีวิต - แต่งเป็นกลอนดอกสร้อย*

ประเภทโคลง อาทิ *เสียงจากป่าช้า* – แต่งเป็นโคลงต้นวิวิธมาลี^๘ , *คาถาธรรมบทคำโคลง* – แต่งเป็นโคลงสี่
ประเภทกาพย์ อาทิ *ธรรมทานของพวกเรา* – แต่งเป็นกาพย์ฉก ๑๖ **ประเภทฉันท** อาทิ *พระพุทธสดุดี พระ*
พุทธองค์ – ผู้หลุดพ้น แต่งเป็นสัททูลลวิกกีฬิตฉันท^๙ , *พุทธนิคมประณีธาน* – แต่งเป็น มาถนวกฉันท^{๑๐}
 เป็นต้น หากต้องการศึกษารายละเอียดบทกวีนิพนธ์เหล่านี้ได้รวบรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือชุดธรรมโฆษณ เรื่อง
หัวข้อธรรมในคำกลอน และ บทประพันธ์ของสิริวิลาส ๔๒.ค

ถึงแม้พุทธศาสนิกชนมีผลงานกวีนิพนธ์ปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชนมากมาย ท่านยังออกตัวว่า
 เป็นมือสมัครเล่น ดังที่ท่านเขียนไว้ในคำชี้แจงบทประพันธ์ของสิริวิลาสว่า “การฝึกฝนของข้าพเจ้า เป็นการ
 สมัครเล่น และมุ่งไปในทางให้ตนรู้คำในภาษาไทยมากขึ้น และรู้ความหมายอันกว้างและลึกของคำแต่ละคำ
 มากกว่าอย่างอื่น...”^{๑๑} เป้าหมายสำหรับการใช้กวีนิพนธ์สี่ธรรมท่านได้กล่าวย้ำให้เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น
 พร้อมแนะนำการศึกษาธรรมผ่านกวีนิพนธ์ปรากฏในคำนำ หัวข้อธรรมในคำกลอนว่า “หัวข้อธรรมประเภทนี้
 มีไว้สำหรับใช้ฟัง เพื่อให้เห็นข้อเท็จจริงแห่งข้อความนั้น แล้วฟังต่อไป เพื่อให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้นมาจริงๆ
 จนจิตใจเปลี่ยนไปตามข้อเท็จจริงนั้น ในการที่จะทำให้เกิดความสดล่งแวخ ความไม่ประมาท การเปลี่ยนนิสัยที่
 ไม่พึงปรารถนา กวาดล้างความรู้สึกชนิดที่ทำความรำคาญต่างๆ ให้แก่ตนให้หมดไปจากจิตใจ และมีความ
 สะอาด ความสว่าง ความสงบ โดยสมควรแก่การกระทำของตนๆ.

ความรู้ ความเข้าใจ ที่เกิดจากการฟังทำนองนี้ จะถูกต้องและมีประโยชน์กว่าที่เกิดจากการอ่านตะพืด
 และยังเป็น การปฏิบัติกรรมฐานภาวนาชนิดหนึ่งอยู่ในตัว ทั้งสมาธิและปัญญาในระดับที่คนทั่วไปจะพึงทำได้
 และพร้อมกันนั้นก็เป็นศีลอยู่แล้ว ในขณะที่มีการสังวรระวังบังคับตัวให้ทำเช่นนั้น ไม่มีโอกาสแก่การทุจริตแต่
 ประการใด.”^{๑๒}

การแต่งกวีนิพนธ์ของท่านไม่ได้เคร่งครัดตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์นั้นๆ อย่างจริงจัง โดยมุ่ง
 นำเสนอพระธรรมเป็นสำคัญ ดังกวีนิพนธ์บทที่ชื่อว่า

“มุ่งธรรมรส งดกวี”^{๑๓}

คำประพันธ์ บทพระธรรม ไม่จำเพาะ	ว่าจะต้อง ไพเราะ เพราะอักษร
หรือสัมผัส ซ้อยชด แห่งบทกลอน	ที่อรชร เริงกวี ตามนิยม ฯ
ขอแต่เพียง ให้อรรถ แห่งธรรมะ	ได้แจ่มจะ ถนัดเห็น เป็นปฐม
แล้วได้รส แห่งพระธรรม ดำอารมณ์	ที่อาจบ่ม เบิกใจ ให้เจริญ ฯ
ให้นิสัย เปลี่ยนใหม่ จากก่อนเก่า	ไม่ชิมเศร้า สุขสง่า น่าสรรเสริญ

^๘ โคลงต้นวิวิธมาลี หนึ่งบทมี ๒๘ คำ ๔ บาท บาทละ ๗ คำ แบ่งเป็นบาทละ ๒ วรรค วรรคแรก ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำ เอก ๗ โท ๔
 เหมือนโคลงสี่สุภาพ ต่างกันที่ตำแหน่งเอกโทในบาทสุดท้าย คำที่ ๔ – ๕ เป็นโทคู่ ส่งสัมผัสระหว่างบทแห่งเดียว คือ คำสุดท้ายบทแรกไปยังคำที่ ๕
 ในบาทที่สองของบทต่อไป ; ค้นจากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี : โคลง

^๙ สัททูลลวิกกีฬิตฉันท มีความหมายว่า “เสื่อผยอง” ใช้แต่งบทไหว้ครู บทโกรธ และบทยอพระเกียรติ หนึ่งบทมี ๑๙ พยางค์ แบ่งเป็น
 ๓ วรรค วรรคแรก ๑๒ พยางค์ วรรคสอง ๕ พยางค์ และวรรคสุดท้าย ๒ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก ลักษณะครุ-ลหุ คือ ครุ-ครุ-ครุ-ลหุ-
 ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ ; ค้นจากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี : ฉันท

^{๑๐} มาถนวกฉันท มีความหมายว่า “ประดุจเด็กหนุ่ม” ใช้แต่งบรรยายความที่รวดเร็ว หนึ่งบทมี ๔ บาท บาทละ ๘ พยางค์ แบ่งเป็น ๒
 วรรค วรรคละ ๔ คำ ส่งสัมผัสแบบกลอน ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ; ค้นจากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี :
 ฉันท

^{๑๑} พุทธศาสนิกชน, ธรรมโฆษณของพุทธทาส หัวข้อธรรมในคำกลอน และ บทประพันธ์ของสิริวิลาส, ๒๕๒๙ : หน้า ๘.

^{๑๒} อ้างแล้ว หน้า คำนำ

^{๑๓} พุทธศาสนิกชน, บทพระธรรมประจำภาพ เล่ม ๑ คำนำและสี่ธรรม, ๒๕๔๙ : หน้า ๖๑.

นิราศลพบุรี การเดินทางในหนึ่งวัน : บทบันทึกความเจริญแห่งยุคสมัย

การไปเที่ยวเมืองลพบุรี ของพุทธทาสภิกขุขึ้นโดยการนิมนต์ของศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ สมัยดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกา ออกเดินทางในวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๘๔ เวลา ๐๕.๓๐ น. ด้วยรถยนต์ยี่ห้อ Moris อีกคันรถยนต์ยี่ห้อ De soto คณะที่ไปประกอบด้วย พุทธทาสภิกขุ อาจารย์ของพุทธทาสภิกขุและสามเณร รวม ๕ องค์ ขรราวาส มีศาสตราจารย์สัญญา คุณพงา^{๑๔} คุณอุตม ลัดพลี^{๑๕} นายเยื้อนและนายฉาย เป็นคนขับรถ พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงการไปเที่ยวคราวนั้นเมื่อผ่านมาหลายสิบปีว่า “ไปลพบุรี จนได้เขียนนิราศอะไรวันนั้นก็ไปเข้าเย็นกลับ อยู่กรุงเทพฯ ไปดูเมืองลพบุรีราชธานีเก่า เป็นความต้องการของเจ้าคุณลัดพลีฯ อาจารย์สัญญาว่าผมควรไปเที่ยวดูอย่างนั้นบ้าง ไปดูอย่างนั้นบ้าง ไปดูพระพุทธบาทสระบุรี ไปถึงลพบุรีก็ดูวังเก่า ดูสวนสัตว์ ไปดูเขาวงพระจันทร์แต่ที่ไกล มีความรู้เรื่องต่างๆ น้อย การดูก็ได้ผลน้อย”^{๑๖} เพราะการคมนาคมสะดวกขึ้นจึงสามารถไปและกลับภายในวันเดียวได้ นิราศลพบุรีเป็นเสมือนบทบันทึกความ เป็นไปของบ้านเมืองยุคสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลายสิ่งเมื่อผ่านมาถึงปัจจุบันผันแปรจนร่องรอยเดิมเลือนหายไป

หลังกลับจากเที่ยวที่ลพบุรีแล้วพุทธทาสภิกขุจึงเริ่มเขียนนิราศ เขียนเป็นกลอนแปด จำนวน ๓๔๕ บท เสร็จลงวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๘๔ นิราศลพบุรีนี้ท่านเขียนอย่างอิสระแต่ก็มาขมวดอยู่ที่ธรรมะนั้นเอง ดังในคำนำก่อนเข้าสู่เนื้อหานี้ว่า

นิราศเรา ไร้รัก ไม่พักฝัน
 จะไปไหน ไปได้ คล้ายลูกปืน
 วันหรือคืน เหมือนกัน ไม่ผันแปร. ๑.
 ส่วนผู้อื่น อย่างไร ยังไม่รู้
 ที่มีคู่ เคียงข้าง ไม่ห่างแห
 ยามพลัดคู่ เรียกนิราศ อนาคต
 ส่วนตัวเรา เพียงแต่ นิราศวัด. ๒.
 การไปกลับ ลพบุรี เรียกนิราศ
 ดูขนาด ใจอยู่ ฟังหูขัด
 แต่ก็ไม่ รู้จะเรียก อะไรชัด
 จึงขอผิด เรียกนิราศ เอาไว้ที. ๓.
 เพราะหากเป็น สมัยก่อน ไปอย่างนั้น
 กลับในวัน เดียวทัน ก็ใช่ที่
 คงจะต้อง รอนแรม หลายราตรี
 พอจะมี เนื้อนิราศ ดื่นตาไป. ๔.
 เป็นอันว่า วันเดียว ของเดี๋ยวนี้
 เท่ากับสี่ ห้าวัน นั้นหรือไม่

^{๑๔} คุณพงา ภายหลังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ท.จ.ว.) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงใช้คำนำหน้านามว่า “ท่านผู้หญิง”

^{๑๕} บุตรชายพระยาธรรมาธิธรรมประคัลภ์ รับราชการตำรวจยศสุดท้ายเป็น พล.ต.อ.อุตม ลัดพลี อดีต ผู้ช่วย อ.ตร./อดีต ก.ตร.

^{๑๖} พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๕ : หน้า ๓๑๗.

หรืออาจเท่า กับปี มีเลขน้อย
ที่ต้องไข จึงเห็น เป็นอัครรรย. ๕.

ฯลฯ

๑๕ วัน นิกระอา ว่าตั้งปี
เกินกว่านี้ คงจะคลั่ง ตั้งผีสิง
เราอาศัย เหตุนี้ เป็นที่อิง
ว่าสมัยมี รถวิง นี่ย่นครัน. ๙.

จึงวันเดียว หากจะมี เนื่อนิราศ
ยาวยียดยาด เท่าไร ไม่เห็นชั้น
๑๐ นาที สมัยนี้ เท่า ๑ วัน
สมัยท่าน สุนทร แน่นอนเทียว. ๑๐.

ฉะนั้นเรา ไม่กลัว ใครหัวเราะ
ใครจะคอย ค่อนเคาะ ไม่สิ้นเสียว
เขียนนิราศ รุ่มร่าม ไปตามเกลียว
แม้ไม่เชียว ชาญทำ ก็คลำลอง. ๑๑.

- มูลเหตุการแต่ง

นิราศลพบุรีนี้พุทธทาสภิกขุแต่งเพื่อมอบเป็นของขวัญในน้ำใจที่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อาสา
เป็นคนนำเที่ยว ดังในกลอนบทสุดท้ายว่า

ทั้งหมดนี้ เป็นพลี แก่ความรัก
เราประจักษ์ แก่ใจ ไข่หวังผล
เป็นวัตถุ แทนตอบ, ขอบคุณจน
กว่าตัวตน จะเลิกหลุด วิมุตติเอย. ๓๔๕.

ระหว่างแต่งยังไม่ทันจบท่านส่งต้นฉบับมาให้อ่านก่อนตอนหนึ่ง พร้อมบอกให้ศาสตราจารย์สัญญา
แบ่งปันให้คุณแม่และพี่สาวได้อ่านบ้าง ดังนี้

(จม. รูป 1 – รูป 2)

เมื่อเขียนเสร็จพุทธทาสภิกขุได้ส่งต้นฉบับมาให้ศาสตราจารย์สัญญาจัดพิมพ์ พร้อมอนุญาตให้บาง
ตอนหากเห็นว่าไม่เหมาะสมได้ ดัดจดหมายถึงศาสตราจารย์สัญญา ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๔

(จม. รูป 3)

หลังจากจัดพิมพ์นิราศลพบุรีเสร็จศาสตราจารย์สัญญา ก็ได้ส่งหนังสือไปถวาย ๕ เล่ม พร้อมคำ
วิจารณ์จากคนที่ได้อ่าน ดัดจดหมายลงวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๔๘๕ ความว่า

“พร้อมกับหนังสือนี้ ผมขอส่งหนังสือ “นิราศไปลพบุรี” มากำนำล ๕ เล่ม ผมพิมพ์ขึ้นในงานสพลง
ท่านมหาเห็นเข้าคงนึกยิ้มสนุก. เจ้าคุณลัดพลีฯ (เดี๋ยวนี้ท่าน เปน “นายวงส์ ลัดพลีธรรมประคัลภ์”) ชอบมาก.

ผู้ที่ได้รับแจกไปบางคนมาบอกว่า นึกว่าหนังสือท่องเที่ยว แต่ที่ไหนได้ ! บางคนรับไปแล้ว พลิกๆ ดู ถามว่า ใครแต่ง พอบอกว่าของท่านมหา เลยอ่านถึงตี ๒. รุ่งขึ้นมาบอกว่า ว่าตะปัดจริง อย่างนี้จึงจะเรียกว่าเล่น ธรรมะแท้ เห็นอะไรเป็นธรรมะไปหมด. สรุปทั้งหมด ก็สนใจผม มีเสียงแรงที่พิมพ์ขึ้น.

ผมพิมพ์ขึ้นทั้งหมด ๕๐๐ เล่ม. แจกไปในงานสพลุงยี่ม ๒๕๐ เล่ม ในจำนวนนี้เหลือบ้าง ผมก็ให้เจ้า คุณลัดพลีฯ ไป ๔ - ๕ เล่ม แจกที่อื่น ๔ - ๕ เล่ม เอาไว้ ๑ เล่ม และส่งมาให้ท่านมหาตี ๔ - ๕ เล่ม อีก ๒๕๐ เล่ม ยังอยู่ที่โรงพิมพ์ ยังมีได้เข้าปกและไม่มีคำปรารภอะไร ตั้งใจจะเอาไว้แจกงานสพป่าอีกมือหนึ่ง แต่เขายัง ไม่ได้กำหนดเผา.

หนังสือนี้พิมพ์เสียดแจกไปนานแล้ว ผมผิดที่มีได้รับส่งมาให้เจ้าของเรื่อง ทั้งนี้เพราะผัดวันประกันพรุ่ง (อันเป็นนิสัยเลวของผม) ตั้งใจจะส่งมาพร้อมกับจดหมายเรื่อง อนัตตา - กรรม...

นิราสนี้ ผมระวังตรวจปรุฟที่สุด แต่โดยเหตุที่ร้อน วรรคตอนเลยดีบ้างไม่ดีบ้าง ที่รับเพราะ เจ้าภาพ เดียวเขาจะเผา เดียวจะไม่เผา เลื่อนไปเลื่อนมา เพราะกลัวบอมบ์ กลัวฝน อะไรต่ออะไรหลายอย่าง มาบอกแม่ เอาลวงหน้าประมาณ ๒ อาทิตย์ จึงต้องรีบ. ขอประทานเรียนด้วยว่า หน้า ๙๐ ผมจำเป็นต้องแก้ผิดหนึ่ง เพราะต้นฉบับว่า ออกจากสวนสัตว์ ๓ น. ผมวิตกว่าผู้อ่านที่وترจะมาเป็นตี ๓ ไป จึงแก้เสีย (โดยวิลาส - บอกไม่ทัน) บางทีความจะเขวไปบ้าง แต่เข้าใจว่าไม่เสียความ ท่านมหาฯ อ่านแล้ว กรุณาแจ้งข้อคิดข้อสังเกต มาด้วย..."

(จม. รูป 4 - รูป 5)

เมื่อพุทธทาสภิกขุได้รับหนังสือที่ศาสตราจารย์สัญญาส่งไปถวาย เห็นมีคำผิดที่ควรแก้ไขเพิ่มเติม จึงได้ ส่งจดหมายมาอีกฉบับ ลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๘๕ พร้อมแนบใบแก้คำผิดมาให้ด้วย

(จม. รูปที่ 6 - รูปที่ 8)

- เนื้อเรื่องย่อ

ก่อนเข้าสู่เนื้อหาเป็นคำนำว่านิราศนี้มีลักษณะแตกต่างจากนิราศอื่นไม่ได้เกี่ยวกับความรัก เพียงพลัดพรากจากที่พัก (วัด) ด้วยความเจริญทางการคมนาคมจึงสามารถไปกลับกรุงเทพฯ - ลพบุรีในวันหนึ่งได้ จากนั้นกล่าวถึงการเดินทางตั้งแต่ออกจากวัดปทุมคงคา เมื่อผ่านหรือถึงที่ใดก็เอาสถานที่นั้นมาเปรียบเทียบกับเกี่ยวโยงถึงหลักธรรมหรือคติธรรมในโลก พุทธทาสภิกขุและคณะออกจากกรุงเทพฯ ใช้เส้นทางถนนพหลโยธิน ผ่านบางเขน แวะดูการก่อสร้างวัดประชาธิปไตย (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร) อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ สนามบินดอนเมือง รังสิต (พักฉันอาหารเช้า) ฟุงนา แวะนมัสการวัดพระฉาย ตัวเมืองสระบุรี แวะนมัสการพระพุทธรูป (ฉันทเพลที่วัดพระพุทธรูป) นิคมสร้างตนเอง ถึงตัวเมืองลพบุรี (จุดหมายปลายทาง) แวะไปชม สระแก้ว ผ่านค่ายทหารพระนารายณ์ ศาลพระกาฬ เมืองลพบุรีเก่า บ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์(บ้านหลวงรับราชทูต) จบลงที่สวนสัตว์ ไกลสวนสัตว์มีโรงแรมหรูใหญ่ แล้วกลับเข้ากรุงเทพฯ ทางเดิม ถึงกรุงเทพฯ ทุ่มเศษ.

- โฉมหารเปรียบเทียบ

นิราศลพบุรีใช้โฉมหารเปรียบเทียบที่โยงมาเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์มีอยู่หลายตอน ช่วยให้ผู้อ่านเกิดคติเตือนใจ สำนึกผู้ไม่ให้พลาดหลง อาทิ ตอนเที่ยวดูสวนสัตว์เจอกรงเสือ เปรียบเสือเป็นดังพระภิกษุว่า

ภิกษุเรา เมมา “อามิส” เข้าวันใด
จะติด “กรง” เหล็กใหญ่” คล้ายกับเสือ
หมดลายพระ จะเห็น ตั้งเช่นเรือ
ทำลายลง ยามเมื่อ ยังกางใบ. ๒๙๑.

ฯลฯ

อันบุตรพระ ตถาคต นั้นคือเสือ^{๑๗}
ชุ่มจับเหยื่อ คือมรรคผล อย่างขันแข็ง
อยู่ในป่า คือภาวนา ตั้งท่านแจง
แยกแขนง เรียกสติ ปัญฺฐานธรรม. ๒๙๔.

มีกายา เวทนา และจิตตา
ทั้งธัมมา ๔ นี้^{๑๘} เป็นที่สำ –
หรับให้เสือ ชุ่มหมอบ ลอบขย้า
เอาตัวเนื้อ^{๑๙} มากำ ไว้นมือ. ๒๙๕.

เสือตัวใด เลยละ สติปัญฺฐาน
ก็กลายเป็น แมวบ้าน มิเห็นหรือ
เสือเป็นแมว แล้วข่าว ก็เล่าลือ
ต้องสิ้นชื่อ เสี่ยงเสือ เพราะเหยื่อยวน ๒๙๖.

อีกตอนหนึ่งเปรียบเทียบพุทธศาสนากับลัทธิหรือแนวคิดที่กำลังถูกกล่าวถึงในสมัยนั้น

คือพุทธศาสนา ถ้าจะดู เป็นคอมมูนิสม
ก็ไม่ผิด ดูได้ คล้ายตรงเผง
หรือจะดู เป็นโซซลิสม ติดตาเต็ง
ก็พอเล็ง ดูได้ ไม่ขัดตา. ๓๐๓.

ทั้งเป็นคอน เซอเวตีฟ รับเล็งดู
คือหนักอยู่ ในธรรม- เนียมรักษา
ทั้งอาจเป็น ลิเบอรอล พร้อมกันมา
คือใจกล้า แก้วใจ ไม่มีดมัว. ๓๐๔.

จะว่าเป็น ดิมอแคร์ต ก็ว่าได้
คือประชา- ริปไตย มิใช่ชั่ว
หรือดูเป็น ดิคเตเตอร์ ก็น่ากลัว
เพราะพระองค์ ทรงตัว เหนือวินัย. ๓๐๕.

^{๑๗} คำเปรียบพระเหมือนเสือชุ่มจับเหยื่อ มีที่มาในอรรถกถาพุทธปิฏกานสูตร พระสุตตันตปิฏก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ ๒๙๔ (พระไตรปิฏกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย) ความว่า ก็ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า เป็นเช่นเดียวกับเสือเหลือง. เหมือนอย่างพระยาเสือเหลืองขนาดใหญ่อาศัยพงหญ้าป่าช้า หรือเทือกเขาในป่า ซ่อนตัวคอยจับหมู่มฤค มีกระบือป่า ละมั่ง หมูป่า เป็นต้น ฉนั้นใด ภิกษุนี้ผู้มีเพียรประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งก็มีภฺฐานในป่าเป็นต้น ย่อมถือเอาซึ่งมรรค ๔ และอริยผล ๔ ได้ - ที่มา <http://www.thepathofpurity.com/home/%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%9B%E0%B8%8E%E0%B8%81-pdf/>

^{๑๘} นี่เป็นคำย่อ, คำเต็ม คือ กายานุปัสสนาสติปัญฺฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัญฺฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัญฺฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัญฺฐาน.

^{๑๙} เนื้อ คือ มรรคผล และนิพพาน.

จะว่าเป็น ฟัสซิสม หรือนาซีสม
 เพราะเหตุคิด ถือชาติ ก็พอไข
 หรือจะว่า บูชีโต ซาโมไร
 เพราะสอนให้ แก่วนกล้า ทำก็มี. ๓๐๖.
 เป็นปานธิอิสม คิดมา ก็น่าอยู่
 เพราะบางหมู่ มี “ประ ถมจิต” นี้
 จะว่าเป็น ธิอิสม ก็ถูกดี
 มีวิธี นบไหว ให้ช่วยตัว. ๓๐๗.
 ว่าจะเป็น เอธิอิสม ก็คิดเห็น
 ไหมไหวเช่น พระเป็นเจ้า กลับเข้าหัว
 จะว่าเป็น ดวลลีสม ก็ไม่มัว
 ถือดีชั่ว เป็นอยู่ ของคู่มือ. ๓๐๘.
 เป็นโมนิสม ก็ได้ ถือฝ่ายเดียว
 ไม่ยอมเทียว ถือของคู่ ไม่สุสี
 หรือเกณฑ์เป็น ไนฮิลลิสม ก็ถูกดี
 เพราะไม่ชี้ “ตัว” อะไร ที่ไหนกัน. ๓๐๙.
 จะว่าเป็น สปิริวลลิสม ก็ถูกแท้
 เพราะมุ่งแน่ ทางจิต ไม่บิดผัน
 จะว่าแม่ต ธิเรียลลิสม ก็ถูกครัน
 สอนสวรรค์ สอนให้รวย ด้วยโลกีย์. ๓๑๐.
 ฉะนั้นศาสน- นาเรา เข้าได้จบ
 ไม่เคยกระทบ กับใคร ในโลกนี้
 เว้นแต่เขา แกล้งมา อย่างกาสิ
 ซึ่งอาจมี ได้บ้าง ในบางตอน. ๓๑๑.
 ด้วยเหตุนี้ พวกเรา อย่าเขลาหลง
 รีบเรียนให้ เห็นตรง พระองค์สอน
 จะรู้ว่า เป็นอะไร ได้แน่นอน
 เมื่อบั่นรอน กิเลสเย็น เป็นนิพพาน. ๓๑๒.

- หลักธรรมที่ปรากฏ

ความโดดเด่นของนिरासलपुत्रीที่แตกต่างจากนिरासलเรื่องอื่นคือมีแหวกหลักธรรมอยู่ทุกช่วงตอนตั้งแต่
 ระดับศีลธรรมจนถึงปรมาตธรรม นับเป็นการใช้กวีนิพนธ์เพื่อสื่อธรรมได้อย่างกลมกลืนสอดคล้องกันอย่างลง
 ตัว หลักธรรมหรือข้อธรรมที่ปรากฏในเนื้อหา อาทิ ความไม่เห็นแก่ตัว ตัณหา-ความอยาก อนิจจัง กิเลส มรรค
 มีองค์ ๘ กามคุณ สติปัฏฐานสี่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา อัตตา-ตัวตน ดังตัวอย่าง

ตัณหา-ความอยาก

อันความอยาก จะรังับ ดับลงได้
 นั้นมิใช่ เพราะเรา ตามสนอง
 สิ่งที่ยาก ให้ทัน ดั่งมันปอง

แต่เพราะต้อง ชำมัน ให้บรรลีย์ ๔๒.
ให้ปัญญา บงการ แทนรานอยาก
ความร้อนไม่ มีมาก อย่าสงสัย
ทั้งอาจผลิต กิจการ งานใดๆ
ให้ลวงไป ด้วยดี มีสุขเย็น. ๔๓.

เมื่อยังไม่สามารถตัดต้นหาความทะยานอยากลงได้ก็ก่อสร้างภพชาติใหม่หม่นหม่นเป็นปฏิจสมุปบาท
ดั่งที่พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมไว้ว่า “...ถ้ากล่าวตามหลักธรรมะในพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ความ
อยากที่เป็นกิเลส หรือได้ชื่อว่าเป็นโลภนั้น **ต้นหานั้นต้องมาจากอวิชชา** ความโง่ความไม่รู้เป็นเหตุให้อยาก
แต่ถ้า**ความรู้**อย่างถูกต้อง เป็นเหตุให้เราเกิดต้องการนั้นต้องการนี้ขึ้นมา **อย่างนี้ไม่ใช่ต้นหา**, อย่างนี้ไม่ใช่
ความโลภ, เว้นไว้แต่มันจะผลออกไป ก็**อยากด้วยความโง่ขึ้นมาอีก** มันก็จะกลายเป็น**ต้นหา** หรือเป็นความโลภ
ขึ้นมาอีกทีหนึ่ง...

กามต้นหา

อย่างหนึ่งอยากในกาม กามต้นหา ก็ด้วยความโง่ ความหลง ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชา จึงอยาก
ในกาม, มันก็เร่าร้อน ตั้งแต่เริ่มอยาก แล้วก็เริ่มประพฤติ ปฏิบัติ กระทำลงไป แต่ข้อนี้สำหรับ ฆราวาสทั่วไป
เขาก็มิได้หมายความว่า จะไม่ต้องเกี่ยวข้องกับกาม เพราะคำว่า **กามมีความหมายหลายอย่าง**, กามเรื่อง
เกี่ยวกับเพศ เพศหญิง เพศชาย นี้ก็กาม นี้ส่วนที่มันเนื่องกัน ไม่ถึงขนาดนั้น ก็ยังเรียกว่า กาม เช่น ชอบอาหาร
เอร็ดอร่อย ชอบเสียงไพเราะ แม้ยังไม่เกี่ยวกับเพศ ก็ยังเรียกว่า กามเหมือนกัน เพราะมันเนื่องกันโดยส่วนลึก...

ภวต้นหา

อย่างที่สอง ก็คือว่า อยากเป็น ความเป็นอย่างไรที่น่าเป็น ... **ภวต้นหา** แปลว่า อยากเป็น นี่ก็อยาก
ด้วยอวิชชา อีกเหมือนกัน อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ที่มันยังกิเลส ยั่วความอยาก บางทีมันก็ปนเปกกับกามต้นหา เช่น
อยากเป็นหญิง อยากเป็นชาย อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ที่มันไปเกี่ยวกับทางเพศ ก็มี อยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากมี
หน้ามีตา อยากเป็นผู้มีชื่อเสียง อยากเป็นผู้มีอำนาจวาสนาถ้าทำไปด้วยความโง่ ของอวิชชา มันก็รุนแรง แล้ว
เป็นภวต้นหา แล้วก็เกิดทุกข์...

วิภวต้นหา

นี้มาถึง **อันที่สาม** ก็เป็น **วิภวต้นหา** อยากไม่เป็น **อยากไม่เป็นอย่างนั้น** **อยากไม่เป็นอย่างนี้** กระทั่ง
อยากไม่เป็นเสียเลยไม่เป็นอยู่เลย เช่น อยากตาย เป็นต้น พวกอยากเป็นนั่นเป็นนี่มันอาศัยผัสสะตทกฐิติ ยึดมั่น
ถือมั่นในความเป็นอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร พอมาถึงตอนนี้ มันเกิด อจเฉททกฐิติ เชื่อว่าต้องขาดสูญ, หรือไม่ได้
เป็นอยู่อย่างถาวร อจเฉททกฐิตินี้มันชักจูงต้นหา ให้เกิดภวต้นหา ไม่อยากเป็น ไม่อยากเป็นนั่น ไม่อยากเป็นนี่
ก็ด้วยความโง่ ไม่ใช่ไม่อยากเป็นด้วยความรู้ที่ถูกต้อง มันไม่อยากเป็น ด้วยความโง่ ความเอือมระอา ความอะไร
ที่เป็นความโง่ จนกระทั่งอยากตาย แล้วก็ฆ่าตัวตาย เป็นต้น นี่ผู้ที่ประธาตจากต้นหาแล้ว ก็จะไม่มีความอยาก
อย่างนี้...

ที่นี้ ที่ละเอียดยิ่งขึ้นไป พระพุทธเจ้าท่านตรัส ระบุต้นหาไว้ว่า **โภโกปุณณิโก นนุทิวา สหคตา ตตร
ตตรารินนุทิวา** นี้ **นนุทิวาคะ สะหะคะตา** นี้คือ **กามต้นหา**โดยตรง, แล้วก็ปัญหาอื่นนั้น โดยอ้อมก็ได้ **ตตตร
ตตตรารินนุทิวา** นี้มันหลงไหลเคลิบเคลิ้ม อยู่ในสิ่งนั้นๆ แล้วก็มีความ **โภโกปุณณิโก –เป็นไปเพื่อให้เกิดภพใหม่,**
เกิดชาติใหม่ **พอเราอยาก** มีต้นหาขึ้นมาแล้ว เราจะรู้สึกได้ว่า เราอยาก เราผู้อยาก ฉันทอยาก กูอยาก อะไรก็
เดือดพล่านอยู่ นี่เรียกว่า เกิดตัวกูตัวใหม่ขึ้นมา หลังจากเกิดความอยากอย่างนี้เรียกว่า **โภโกปุณณิโก** ได้ เมื่อ
เราอยู่เฉยๆ เราไม่รู้สึกรู้ว่า มีตัวเรา หรือ เราต้องการอะไร แต่พอมีการกระทำให้เกิดความอยากแล้ว หลังจาก

ความอยากแล้ว ต้องเกิดความยึดถือ เป็นอุปาทานแล้ว ตัวกู่นี้จะเอาให้ได้คือตัวกู่มันอยาก มันจึงเห็นได้ชัดว่า ตัณหานี้ มันเป็นเหตุให้เกิดตัวกู คือ ขาดิแห่งตัวกูอันใหม่ขึ้นมา เกิดอย่างนี้บ่อยๆ บ่อยๆ ก็คือ ใหม่เรื่อยไปทุกที อันนี้จะเห็นชัดในเรื่องของ ปฏิจจสมุปบาท”^{๒๐}

การจะกำจัดตัณหานั้นต้องใช้ปัญญาเป็นตัวตัดตั้งพุทธพจน์ที่ตรัสถึงการปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่ง ตัณหาใน **สุกรโปกกาวัตถุ**^{๒๑} **เรื่องลูกสุกรตัวเมีย**

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้)

[๓๓๘] ต้นไม้ เมื่อรากยังแข็งแรง ยังไม่ถูกทำลายแม้ลำต้นถูกตัดแล้ว ก็งอกขึ้นได้ใหม่ ฉนั้นใด ความทุกข์นี้ เมื่อบุคคลขจัดตัณหาเสียไม่ได้ขาดก็ย่อมเกิดขึ้นเรื่อยๆ ฉนั้น

[๓๓๙] บุคคลใดยังมีกระแสตัณหาอันแรงกล้า ๓๖ สาย^{๒๒} ที่มีไหลไปยังอารมณ์อันน่าพอใจ ความดำริเป็นอันมากที่อาศัยระคะยอมนำบุคคลนั้นซึ่งมีความเห็นผิดไป

[๓๔๐] กระแสตัณหาทั้งหลายไหลไปในอารมณ์ทั้งหมด ตัณหาจุจเภาวัลย์ก็งอกงามขึ้น พวกเธอ ครั้นเห็นตัณหาจุจเภาวัลย์ที่งอกงามนั้นจงตัดรากด้วยปัญญา^{๒๓}

ท้าวสักกะเคยกราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงธรรมที่ทำให้ตัณหาสิ้นไปปรากฏใน **จุฬัตถาสังขยสูตร**^{๒๔} ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรม เป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด^{๒๕} มีความเกษมจากโยคะสูงสุด^{๒๖} ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด^{๒๗} มีที่สุดอันสูงสุด^{๒๘} เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “จอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ‘ธรรมทั้งปวง^{๒๙}ไม่ควรยึดมั่น’ ถ้าข้อ นั้นภิกษุได้สดับแล้วอย่างนี้ว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ภิกษุนั้นย่อมรู้อย่างธรรมทั้งปวง ครั้นรู้อย่างธรรมทั้งปวง แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว เธอได้สละเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณา เห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลาย นั้นอยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับ

^{๒๐} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗ : หน้า ๒๘๔ - ๒๘๙.

^{๒๑} **สุกรโปกกาวัตถุ** พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม : ๒๕ พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ๒๔. ตัณหารวรรค หน้า ๑๓๘ - ๑๔๐.

^{๒๒} ตัณหา ๓๖ สาย ได้แก่ ตัณหา ๓ (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) อาศัยอายตนะภายใน ๖ (๓ x ๖ = ๑๘) อาศัยอายตนะ ภายนอก ๖ (๓ x ๖ = ๑๘) ได้กระแส ๓๖ สายที่ไหลไปในอารมณ์มีรูป เป็นต้นที่นำขอบใจ (ขุ.ธ.อ. ๘/๑๐)

^{๒๓} **ปัญญา** หมายถึง ปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค (ขุ.ธ.อ. ๘/๑๐)

^{๒๔} **จุฬัตถาสังขยสูตร** พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม : ๑๒ พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูล ปิณฑาสก์ [๔. มหายมกวรรค] หน้า ๔๒๐ - ๔๒๒.

^{๒๕} **มีความสำเร็จสูงสุด** (อัจจันตนิฏฐะ) หมายถึง ผ่านที่สุดกล่าวคือความสิ้นไปและเสื่อมไปเพราะไม่มีธรรมเครื่องกำเรบอีก ได้แก่ ถึง พระนิพพาน (ม.ม.อ. ๒/๓๙๐/๒๐๕, อ.ง.เอกาทศก.อ. ๓/๑๐/๓๘๓, ม.ม.ฎีกา ๒/๓๙๐/๒๖๖)

^{๒๖} **มีความเกษมจากโยคะสูงสุด** หมายถึง บรรลุธรรมที่สูงสุดอันปราศจากโยคะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา หมายถึงบรรลุพระ นิพพาน ชื่อว่าผู้มีความปลอดโปร่งจากโยคะกิเลส (ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕ อ.ง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๐/๑๒)

^{๒๗} **ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด** หมายถึง อยู่จบพรหมจรรย์ แล้วมีสภาวะที่ไม่เสื่อมอีก (ม.ม.อ. ๒/๓๙๐/๒๐๕, ม.ม.ฎีกา ๒/๓๙๐/ ๒๐๖๖)

^{๒๘} **มีที่สุดอันสูงสุด** หมายถึง มีที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว (ม.ม.อ. ๒/๓๙๐/๒๐๕, ม.ม.ฎีกา ๒/๓๙๐/๒๖๖) และดู อ.ง.เอกาทศก. (แปล) ๒๔/๑๐/๔๐๖

^{๒๙} **ธรรมทั้งปวง** หมายถึง ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นธรรมที่ไม่ควรยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ เพราะเป็นภาวะไม่ ดำรงอยู่โดยอาการที่บุคคลจะยึดถือได้ (ม.ม.อ. ๒/๓๙๐/๒๐๕-๒๐๖)

กิเลสได้เฉพาะตนและรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว’^{๓๐} ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๓๑} ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๓๒}’

จอมเทพ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเท่านั้น ภิกษุจึงเชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรมเป็นที่สิ้นต้นเหตุ มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ผู้ใดเห็นธรรม
ผู้นั้นเห็นเรา

ไหว้พระฉาย จะได้ อะไรนั้น
กับไหว้ท่าน องค์ตรัสรู้ ดูไม่เหมือน
ถ้าหลงไป ไหว้หินผา ทำเลอะเลือน
ที่ตรัสเตือน นั้นต้องไหว้ ให้ถูกต้อง. ๑๐๔.
ถึงไหว้ที่ พระกาย พระองค์จริง
ก็ไม่ยิ่ง กว่าศิลา อายาม่วงหลง
เพราะตรัสว่า ถ้าไม่เห็น พระธรรมตรง
ชื่อว่าไม่ เห็นองค์ พระทศพล. ๑๐๕.

ข้อความที่ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ปรากฏอยู่ใน **วัคคีสสูตร**^{๓๓} เนื้อเรื่องโดยย่อว่า “พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สมัยนั้น ท่านพระวัคคิอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก พักอยู่ที่โรงช่างหม้อ ครั้งนั้น ท่านพระวัคคิเรียกภิกษุผู้อุปฐากทั้งหลายมากล่าวว่า “มาเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้าตามคำของผมนะ ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุวัคคิอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า’ และขอพวกท่านจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมภิกษุวัคคิถึงที่อยู่เถิด”

เหล่าภิกษุอุปฐากเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลตามคำของพระวัคคิทุกประการ พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปเยี่ยมพระวัคคิถึงที่พัก พระวัคคิกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคนานแล้ว แต่ร่างกายของข้าพระองค์ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ พระพุทธเจ้าข้า’ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “อย่าเลย **วัคคิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม**” พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระวัคคิให้พิจารณาในชั้นที่ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ดังนี้แล้วจึงเสด็จกลับ พระวัคคิจึงให้อุปฐากพามาไปยังวิหารกาฬสิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ ด้วยท่านคิดว่า ท่านเป็นพระภิกษุไม่ควรจะสิ้นชีวิตในบ้านคน อันจะนำความลำบากมาให้แก่เจ้าบ้าน

หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายให้นำพระโอวาทไปบอกแก่พระวัคคิ เมื่อภิกษุเหล่านั้น กลับไปไม่นาน ท่านพระวัคคิก็เอาमितที่คมมาเชือนก้านคอค ทันไต้นั้น ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้นแก่ท่าน

^{๓๐} อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึง กิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอัสวกิเลส จบสิ้นสมบูรณ์แล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ ชื่อว่า อเสขบุคคล (ม.ม.อ. ๑/๕๔/๑๓๘, ที.สี.อ. ๑/๒๔๘/๒๐๓)

^{๓๑} กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึง กิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ (ม.ม.อ. ๑/๕๔/๑๓๘, ที.สี.อ. ๑/๒๔๘/๒๐๓)

^{๓๒} ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป หมายถึง ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า การบรรลุพระอรหัตผลเป็นจุดหมายสูงสุด (ม.ม.อ. ๑/๕๔/๑๓๘, ที.สี.อ. ๑/๒๔๘/๒๐๓)

^{๓๓} **วัคคีสสูตร** พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม : ๑๗ พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค [๑. ชันธสังยุต] มัชฌิมปิณฑก ๔. เถรวรรค หน้า : ๑๕๗ - ๑๖๓.

ขณะนั้นท่านจึงทราบว่าตนเองยังเป็นปุถุชนอยู่ เลยรีบคว้าเอาแก้วมัญฐานข้อเดิมมาพิจารณาเนื่องจากว่าท่านยังไม่ได้ละทิ้งแก้วมัญฐาน ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วมรณภาพในทันที.

การเห็นอย่างไรชื่อว่า เห็นธรรม ? มีคำอธิบายใน **อรรถกถาสังฆาภิธานสูตร**^{๓๔} ความว่า “...เมื่อไม่บำเพ็ญปฏิบัติที่เราตถาคตกล่าวแล้วให้บริบูรณ์ ก็ชื่อว่า เป็นผู้อยู่ไกลเรตถาคตทีเดียว เรตถาคต ก็ชื่อว่า อยู่ไกลเธอเหมือนกัน. ด้วยคำนี้พระองค์ทรงแสดงว่า การเห็นพระตถาคตเจ้าด้วยมัจฉิกขุก็ดี การอยู่ร่วมกันทางรูปกายก็ดี ไม่ใช่เหตุ (ของการอยู่ใกล้) แต่การเห็นด้วยญาณจักขุเท่านั้น และการรวมกันด้วยธรรมกายต่างหากเป็นประมาณ (ในเรื่องนี้). ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุนี้ไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นเรตถาคต. ในคำว่า **ธมฺมิ น ปสฺสตี** นั้น มีอธิบายว่า **โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง** (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ชื่อว่า ธรรม ก็เธอไม่อาจจะเห็นโลกุตตรธรรมนั้นได้ ด้วยจิตที่ถูกอภิขมาเป็นต้นประทุษร้าย เพราะไม่เห็นธรรมนั้น เธอจึงชื่อว่า ไม่เห็นธรรมกาย สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อนวัคคิ เธอจะมีประโยชน์อะไรด้วยกายอันเปื่อยเน่านี้ที่เธอได้เห็นแล้ว. ดูก่อนวัคคิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นก็เห็นเรตถาคต ผู้ใดเห็นเรตถาคต ผู้นั้นก็เห็นธรรม ดังนี้...”

พุทธทาสภิกขุได้แสดงพระธรรมเทศนาในวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๐ เนื่องในวันอาสาฬหบูชา ใจความสำคัญตอนหนึ่งกล่าวว่า “...ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรตถาคต ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นเรตถาคต แม้ว่าผู้นั้นจะจับมุมจิ๋วของเรตถาคต ถืออยู่แล้วก็ตาม ดังนี้ เป็นต้น ท่านลองคิดว่าพระพุทธรูปองค์ใดก็ตาม แม้ว่าใครสักคนหนึ่งจะจับมุมจิ๋วของพระองค์ไว้มองดูพระองค์อยู่ ก็ยังไม่ชื่อว่าเห็นพระองค์ ถ้าหากว่าเขาไม่เห็นธรรม ต่อเมื่อใดเขาเห็นธรรม เมื่อนั้นจึงจะชื่อว่าเห็นพระพุทธรูป ไม่จำเป็นจะต้องเห็นพระกายของพระองค์ ด้วยเหตุนี้แลจึงเป็นผลดีแก่เราทั้งหลายทุกคน ในปัจจุบันนี้ซึ่งเวลาล่วงมาถึง ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้วที่เรา ยังอาจจะเห็นพระองค์ได้โดยเห็นธรรมซึ่งเป็นตัวพระองค์แท้...

...พระองค์จริงนั้นก็คือตัวธรรม ที่มีอยู่ในพระหทัยของพระองค์ ร่างกายเป็นวัตถุจึงถือว่าเป็นตัวแทนของพระองค์ แต่แม้จิตใจของพระองค์ก็ยังเป็นเพียงส่วนหนึ่ง ซึ่งลึกเข้าไปอีก ยังไม่ใช่พระองค์ที่แท้จริง ต้องเล็งถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในจิตใจของพระองค์ ในเมื่อกล่าวโดยสมมติโวหารก็คือความรู้สึก ที่เป็นธรรมต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในจิตใจของพระองค์ สรุปแล้วก็คือความบริสุทธิ์ สะอาด อย่างหนึ่งความรู้แจ่มแจ้งอย่างหนึ่ง และความสงบสุขอย่างหนึ่ง เราเรียกกันว่า พระบริสุทธิ์คุณ พระปัญญาคุณ และพระสันติคุณ พระพุทธรูปมีความบริสุทธิ์ถึงที่สุด ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองแม้แต่ประการใด นี้เราเรียกว่าความสะอาด หรือภาวะแห่งวิสุทธิคุณ ที่มีอยู่ในพระองค์ พระองค์ตรัสรู้ซึ่งญาณธรรมทั้งปวงเป็นความรู้ทุกสิ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์นี้เราเรียกว่า ความสว่าง หรือภาวะแห่งปัญญาคุณ ซึ่งมีอยู่ในพระหทัยของพระองค์ พระองค์ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง เราจึงเรียกว่าความสงบหรือภาวะแห่งสันติคุณที่มีอยู่ในพระองค์ดังนี้

ภาวะแห่งสันติคุณ ปัญญาคุณ บริสุทธิคุณ ๓ อย่างนี้เป็นอันเดียวกันได้อีก ก็เพราะสะอาดจึงสว่าง เพราะสว่างจึงสะอาด เพราะสะอาดจึงสงบ แล้วแต่จะพูดทำนองไหนก็ได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งทั้งสามนั้น จึงเหลืออยู่แต่เพียงคำคำเดียวว่า ธรรม หรือจะเรียกว่าพระธรรมก็สุดแท้ ที่มีอยู่ในพระองค์นั้นแหละคือพระองค์จริง จึงเรียกว่าผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ดังนี้...”

^{๓๔} อรรถกถาสังฆาภิธานสูตร พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ๙๑ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก เล่ม ๑ ภาค ๔ หน้า ๕๘๓.

อนิจจัง

พากตรงข้าม ทางรถไฟ ต่อไปนั้น
คือเมืองเก่า เคยสำคัญ เป็นอย่างยิ่ง
มีซากตึก ขวนให้นึก ถึงความจริง
ว่าทุกสิ่ง อนิจจัง ทั้งวันคืน.

๒๖๖.

สรรพสิ่งในโลกล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเพราะตกอยู่ภายใต้กฎ ไตรลักษณ์^{๓๕} ลักษณะ ๓, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเป็น

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์

๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ลักษณะเหล่านี้มี ๓ อย่าง จึงเรียกว่าไตรลักษณ์

ลักษณะทั้ง ๓ เหล่านี้ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญลักษณะ หรือสามัญลักษณะ (ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ อันได้แก่วิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่ ๓ คืออนัตตาอย่างเดียว ไม่มีลักษณะ ๒ อย่างต้น

คำว่า ไตรลักษณ์ กิติ สามัญลักษณ์ กิติ เกิดขึ้นในยุคอรรถกถา ส่วนในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงลักษณะ ๓ อย่างนี้ไว้ในหลัก ธรรมนิยาม

ธรรมนิยาม ๓^{๓๖} กำหนดแห่งธรรมดา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, กฎธรรมชาติ

๑. สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง

๒. สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็น

๓. สัพเพ ธมมา อนัตตา ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวง
ไม่ใช่ตน

หลักความจริงนี้ แสดงให้เห็นลักษณะ ๓ อย่าง ที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ของสภาวะธรรม พระพุทธเจ้าจะอุปติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนย.

สติปัฏฐานสี่

อยู่ในป่า คือภาวนา ตั้งท่านแจ่ง

แยกแขนง เรียกสติ ปฏฐานธรรม.

๒๙๔.

มีกายา เวทนา และจิตตา

ทั้งธัมมา ๔ นี้ เป็นที่สำ -

หรับให้เสื่อ ชุ่มหมอบ ลอบขย้า

เอาตัวเนื้อ มากำ ไว้ในมือ.

๒๙๕.

การฝึกฝนอบรมกาย วาจา ใจ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์เป็นวิถีของศากยบุตรพุทธชินโรสบนเส้นทางการตามรอยพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางไว้อย่างละเอียดที่เรียกว่า สติปัฏฐาน^{๓๗} ธรรมเป็นที่ตั้ง

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ๒๕๕๑ : หน้า ๘๙.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ๒๕๕๑ : หน้า ๙๒.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๕๑ : หน้า ๓๙๕.

แห่งสติ, ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง, การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพียงไปตามอำนาจกิเลส มี ๔ อย่างคือ

๑. **กายานุปัสสนา สติปัญญา** การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันกายและเรื่องทางกาย

๒. **เวทนานุปัสสนา สติปัญญา** การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันเวทนา

๓. **จิตตานุปัสสนา สติปัญญา** การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันจิตหรือสภาพและอาการของจิต

๔. **ธัมมานุปัสสนา สติปัญญา** การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันธรรม; เรียกสั้นๆ ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม; ในพระไตรปิฎกที่เป็นพระสูตร มีชื่อเรียกต่างกัน

มหาสติปัญญาสูตร^{๓๘} หมายถึง พระสูตรที่กล่าวถึงวิธีเจริญสติปัญญา ๒๑ บรรพะ อยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นสูตรที่ ๙

สติปัญญาสูตร คือ พระสูตรที่กล่าวถึงวิธีเจริญสติปัญญา อยู่ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก [๑. มูลปริยายวรรค] สูตรที่ ๑๐ กล่าวถึงวิธีเจริญสติปัญญา ๒๑ บรรพะเหมือนในทีฆนิกายนั่นเอง

มหาสติปัญญาสูตร^{๓๙}

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกรุง โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาสธัมมนิกมว่า มีความสนใจในการเจริญสติปัญญาเป็นอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัญญา สุมังคลวิลาสินีอธิบายเพิ่มเติมถึงเหตุผลที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงมหาสติปัญญาสูตรแก่พุทธบริษัทชาวกรุงว่าเป็นเพราะพุทธบริษัทเหล่านั้นสามารถฟังพระธรรมเทศนาที่ลึกซึ้งได้ เนื่องจากแคว้นกรุงเป็นแคว้นที่อุดมสมบูรณ์มีภูมิอากาศที่ดีไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป ชาวแคว้นกรุงจึงสามารถตั้งสติพิจารณาเรื่องที่ลึกซึ้งได้ดี โดยเฉพาะการบำเพ็ญสติปัญญา

เนื้อหาของพระสูตรโดยสังเขป

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน (อริยมรรค) เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัญญา ๔ ประการ

สติปัญญา คือการตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย (กายส่วนย่อยในกายส่วนใหญ่)

(๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (ความรู้สึกอารมณ์ส่วนย่อยในความรู้สึกอารมณ์ส่วนใหญ่)

^{๓๘} สติปัญญาสูตร หรือ มหาสติปัญญาสูตร เป็นพระสูตรสำคัญในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกรุงชนบท ชื่อว่า กัมมาสธัมมะ (สันนิษฐานว่าอยู่ในกรุงนิวเดลี เมืองหลวงของประเทศอินเดีย) สติปัญญาสูตรหรือมหาสติปัญญาสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นหนทางที่ไปอันเอก เพื่อบรรลุนิพพานที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน; ค้นจากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี : มหาสติปัญญาสูตร

^{๓๙} อุทัย สติมัน, มหาสติปัญญาสูตรกับสังคัมโลกาภิวัตน์. [ออนไลน์] อ่านต่อได้ที่: <https://www.gotoknow.org/posts/396233> เข้าถึงเมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๙.

(๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต (จิตส่วนย่อยในจิตส่วนใหญ่ คือจิตดวงใดดวงหนึ่งในจิตที่เกิดขึ้นดับไป
มากดวง)

(๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย (ธรรมส่วนย่อยในธรรมส่วนใหญ่)

ภาคนิทเทศ

- การพิจารณาเห็นภายในกาย (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) แบ่งออกเป็น ๖ หมวดคือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออกติดต่อกันเป็นลำ ยาว
สั้นสลับกันไป (อานาปานบรรพ)

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือพิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไปของอิริยาบถนั้นๆ
(อิริยาปถบรรพ)

๓. พิจารณาสัมผัสสัญญา คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าว
ไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้นๆ
(สัมผัสัญญบรรพ)

๔. พิจารณาสังปฏิภูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็น
ต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด (ปฏิภูลมนสิการบรรพ)

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณา ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ
เหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งฆ่าแหละอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้วออกเป็นส่วนๆ อย่างชำนาญ
(ธาตุมนสิการบรรพ)

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่างๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายมาแล้ว ๑ วัน
ถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่ามีสภาพอย่างเดียวกัน (นวสิวถิกาบรรพ)

- การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน) คือ พิจารณาความรู้สึกสุข
ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๙ ประการคือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๓. เมื่อเสวยยอกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๘. เมื่อเสวยยอกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๙. เมื่อเสวยยอกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

- การพิจารณาเห็นจิตในจิต (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน) คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่
ปรากฏในขณะนั้นๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง มี ๑๖ อย่าง คือ

๑. จิตมีราคะ   ก็รู้ชัดว่า “จิตมีราคะ”

๒. จิตปราศจากราคะ   ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากราคะ”

๓. จิตมีโทสะ   ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโทสะ”

๔. จิตปราศจากโทสะ   ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโทสะ”

๕. จิตมีโมหะ   ก็รู้ซัดว่า “จิตมีโมหะ”
๖. จิตปราศจากโมหะ   ก็รู้ซัดว่า “จิตปราศจากโมหะ”
๗. จิตหดหู่   ก็รู้ซัดว่า “จิตหดหู่”
๘. จิตฟุ้งซ่าน   ก็รู้ซัดว่า “จิตฟุ้งซ่าน”
๙. จิตเป็นมหัคคตะ   ก็รู้ซัดว่า “จิตเป็นมหัคคตะ”
๑๐. จิตไม่เป็นมหัคคตะ   ก็รู้ซัดว่า “จิตไม่เป็นมหัคคตะ”
๑๑. จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า   ก็รู้ซัดว่า “จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า”
๑๒. จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า   ก็รู้ซัดว่า “จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า”
๑๓. จิตเป็นสมาธิ   ก็รู้ซัดว่า “จิตเป็นสมาธิ”
๑๔. จิตไม่เป็นสมาธิ   ก็รู้ซัดว่า “จิตไม่เป็นสมาธิ”
๑๕. จิตหลุดพ้นแล้ว   ก็รู้ซัดว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”
๑๖. จิตไม่หลุดพ้น   ก็รู้ซัดว่า “จิตไม่หลุดพ้น”

- การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย (ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน) คือ พิจารณาว่าในขณะที่นั้นๆ มีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ซัดธรรมนั้นๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. พิจารณาธรรมที่กั้นจิตมิให้บรรลุสมาธิ ที่เรียกว่านิวรณ ๕ (นิวรณบรรพ : หมวดนิวรณ)
๒. พิจารณาขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขันธบรรพ : หมวดขันธ)
๓. พิจารณาอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (อายตนะบรรพ : หมวดอายตนะ)
๔. พิจารณาธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ที่เรียกว่าโพชฌงค์ (โพชฌงค์บรรพ : หมวดโพชฌงค์)
๕. พิจารณาอริยสัจจ ๔ (สัจจบรรพ : หมวดสัจจ)

ภาคอานิสงส์ของสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐานไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วันเป็นอย่างน้อย ก็หวังได้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวนผล ๒ อย่างคือ (๑) จะได้ บรรลุอรหัตตผล (๒) ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุอนาคามีผล (ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก)

จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน.

กรงอตัตา

โอินกเอ่ย เคยคิด กันบ้างไหม

ว่ามนุษย์ น้อยใหญ่ มากเหลือหลาย
ก็ติดกรง เหมือนกับเจ้า ทั้งเพรางาย
หรือเที่ยงบาย เย็นค่า ติดร่ำไป.
ทั้งกรงไม้ กรงเหล็ก และกรงทอง
ล้วนเป็นของ เขาหา มาสวมใส่
ให้ตัวเอง แล้วไม่ยอม จะจากไกล

๓๒๙.

เหตุไฉน เจ้าจึงอยาก จะจากมัน. ๓๓๐.
พวกเทวดา เก่งกว่า มนุษย์นัก
ก็ยิ่งรัก กรงทอง ของสวรรค์
ถึงพวกพรหม สูงสุด ก็ดุดกัน
สมัครมัน อยู่วง “กรงอิตตา” ๓๓๑.

- กวีทัศน์^{๔๐}

ความคิดเห็นเชิงยั่วให้คิดของพุทธทาสภิกขุมีหลายตอนที่ผู้อ่านหรือคนทั่วไปอาจไม่เคยนึกเฉลียวใจ
อาทิ ตอนคณะแวมมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี เมื่อเห็นรอยพระพุทธบาทได้รับการปิดทอง ประดับประดา
งดงาม คนทั่วไปคงเพิ่มพูนศรัทธาปสาทะเห็นเป็นพุทธปาฏิหาริย์ บ้างอาจนึกไปว่าพระพุทธองค์เคยเสด็จมาที่
แห่งนี้ พุทธทาสภิกขุพาให้ผู้อ่านมองไกลออกไปพ้นจากวัตถุกัณฑ์ระดับหนึ่ง

เห็นรอยใหญ่ ควรจะได้ รู้สำนึก
ถึงพระคุณ อันพิลึก มหาศาล
เห็นรอยงาม ควรทำตาม พระพจมาน
ประกอบการ งานดี ที่กายใจ. ๒๑๐.
เห็นทองปิด ควรคิด ทำดีบ้าง
เหมือนกับสร้าง อนุสา- วรียไว้
เห็นเขากราบ ควรจะปลุก ศรัทธาไป
ในภายใน ดิ่งลง และคงทน. ๒๑๑.
เห็นเขามา จากไกล ให้นึกรู้
ว่าพระองค์ ทรงอยู่ ทุกแห่งหน
เห็นเขาเหน้อย พึงรู้ ว่าเขาคณ
ผู้ใช้ความ อุดหนุน เป็นรูปเทียน. ๒๑๒.
เห็นเขาจุด สักการ จงอ่านออก
ว่ามีไข เรื่องหลอก ธิบ้น้อมเศียร
เห็นเทียนลุก ปลุกใจ ให้แนบเนียน
เผาภิเลส ราบเทียน หมดเยื่อใย. ๒๑๓.
เห็นจตุรูป หอมเย็น จงเห็นอรรถ
พระพุทธรัตน หอมกว่า เป็นไหนๆ
เห็นเนื้อหิน องค์พระบาท จงคาดไว้
ว่าคงได้ สงบเย็น เห็นปานกัน. ๒๑๔.
เห็นเสื่อเงิน จงรู้ว่า เงินเป็นของ
สำหรับรอง บาทา นำสรวลสันต์
เห็นทองเกลื่อน กล่นไป ให้รู้ทัน
ว่าทองนั้น ของใช้ ใช้นายคน. ๒๑๕.

^{๔๐} กวีทัศน์ คือ ความคิดเห็นหรือแง่คิดของกวีที่ผู้อ่านอาจนำไปปรับใช้กับชีวิต นับเป็นผลพลอยได้จากการอ่านวรรณกรรม

- วิเคราะห์เหตุแห่งการไปลพบุรี

ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ประเทศไทยเพิ่งเปลี่ยนระบอบการปกครองจากราชธิปไตยมาเป็นประชาธิปไตยได้ไม่นาน เป็นยุคที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี^{๔๑} และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่เมืองลพบุรีเพื่อเป็นแบบอย่างความทันสมัย เช่น การวางผังเมืองลพบุรีตามแบบยุโรป การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นเมืองทหาร ก่อตั้งนิคมสร้างตนเอง เป็นต้น^{๔๒} การเดินทางไปเที่ยวเมืองลพบุรี สันนิษฐานว่าพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์และศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ คงต้องการให้พุทธทาสภิกขุได้เห็นบ้านเมืองที่มีการวางผังเมืองอย่างใหม่ตามแบบยุโรป และลพบุรีก็เป็นเมืองที่มีความสำคัญ มีประวัติศาสตร์ยาวนานสืบมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และที่เด่นชัดก็ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเคยเป็นราชธานีรองจากกรุงศรีอยุธยา ซากเมืองเก่ายังปรากฏอยู่ในบทรกตอนพุทธทาสภิกขุก็มีกล่าวไว้อยู่บ้าง

พอบ่ายคล้อย หน้อยหนึ่ง ถึงเขตเมือง

ที่ลือเลื่อง ลพบุรี นครทหาร
ความรอบรู้ สันทัด ของรัฐบาล
บ่งให้ท่าน จัดสร้าง อย่างเอาจริง. ๒๓๖.
การป้องกัน ท่านว่า ดีกว่าแก้
ถูกต้องแน่ คือไม่ ประมาทยิ่ง
สมัยนี้ มิใช่ สมัยอิง-
ผู้อื่นใด ไฉนนิ่ง หรือไทยเรา. ๒๓๗.
อันงานบ้าน การเมือง เรื่องวิ้งทำ
มัวจิมจ่า จักต้อง ล้าหลังเขา
เศรษฐกิจ วัฒนธรรม รีบจ้ำเอา
จะได้เบา แรงกาย เมื่อปลายมือ. ๒๓๘.
ลพบุรี ขึ้นหนึ่ง ซึ่งเราจัด
เพื่อป้องกัน เหตุร้าย ทั้งได้ถือ
เป็นขึ้นใหญ่ ได้แสดง ให้ระบือ
ว่าไทยคือ นักศิลปะ อย่างระราน. ๒๓๙.

นายสมบัติ ทารัก
กลุ่มงานจดหมายเหตุ
หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

^{๔๑} จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรกวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ - วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๘๕ โดยลาออก เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงครม.ใหม่ - เว็บไซต์รัฐบาลไทย <http://www.thaigov.go.th>

^{๔๒} ที่มา สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี เว็บไซต์ <http://library.tru.ac.th/inlop/lppep/339-lppe0403.html>

บรรณานุกรม

- พุทธทาสภิกขุ. **บทพระธรรมประจำภาพ เล่ม ๑ คำนำและศีลธรรม**. กรุงเทพฯ : สวณโมกขพลาราม คณะธรรมทานและคณะ, ๒๕๔๙
- พุทธทาสภิกขุ. **บทพระธรรมประจำภาพ เล่ม ๒ ปรมัตถธรรม**. กรุงเทพฯ : สวณโมกขพลาราม คณะธรรมทานและคณะ, ๒๕๔๙
- พุทธทาสภิกขุ. **พุทธทาสลิขิตคำกลอน**. กรุงเทพฯ : สุธีรัตนามูลนิธิ, ๒๕๔๖
- พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หัวข้อธรรมในคำกลอน และ บทประพันธ์ของสิริวิลาส**. กรุงเทพฯ : สวณอุศรมมูลนิธิ, ๒๕๒๙
- พุทธทาส อินทปัญโญ และ สัจญา ธรรมศักดิ์. **๑๐๐ ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส – สัจญา**. กรุงเทพฯ แพลนรีดเดอร์ส, ๒๕๕๐.
- พระประชา ปสนนธมโม. **เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๑.

เว็บไซต์

- โคลง <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%82%E0%B8%84%E0%B8%A5%E0%B8%87>
- ฉันทน์ <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%89%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B9%8C>
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย <http://www.geocities.ws/tmchote/tpd-mcu/>
- พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (จำนวน ๙๑ เล่ม)
- <http://www.thepathofpurity.com/home/%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%9B-%E0%B8%8E%E0%B8%81-pdf/%E0%B9%81%E0%B8%9B%E0%B8%A5-%E0%B9%99%E0%B9%91-%E0%B9%80%E0%B8%A5-%E0%B8%A1-%E0%B8%A1%E0%B8%A1%E0%B8%A3/>
- นายกรัฐมนตรีคนที่ 3 จอมพล แปลก พิบูลสงคราม (แปลก ชิตตะสังคะ)
- <http://www.thaigov.go.th/index.php/th/primeminister/>
- เว็บไซต์ สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี
- <http://library.tru.ac.th/inlop/lppep/339-lppe0403.html>
- อุทัย สติมันน์, มหาสติปัญฐานสูตรกับสังคมโลกาภิวัตน์. [ออนไลน์] อ่านต่อได้ที่:
- <https://www.gotoknow.org/posts/396233> เข้าถึงเมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๙.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ <http://archives.bia.or.th/>